

'בונה' באדם ובכלים; 'מכה בפטיש'

הפוטרים את הגודלת לא פליגי בעיקר הדבר שיש בנין באדם כמוש"כ המאירי, רק סוברים שקליעת השער אינה בנין המתקיים, וכמו שפירש הרמב"ן (במלחמות שבת קכד) בדעתם.

אבן נראה לבאר שאף בדעת הרמב"ם אין צריך לפרש שר"א וחכמים נחלקו בעיקר נידון זה אם יש בנין באדם אם לאו, אלא לשיטתו אין במפיס מורסא משום 'בונה' לדברי הכל. וכן יתבאר מה שכתב שחיובו משום 'מכה בפטיש' הגם שאין בזה גמר מלאכה.

ב ומבוא הדברים בהקדם דברי המאירי (צד). שפירש בדעת חכמים דאין בנין באדם, משום דסברי כבית הלל דאין בנין בכלים. הרי דהשווה המאירי לדעת חכמים בנין באדם לבנין בכלים, דפליגי בית שמאי ובית הלל אם יש בהם בנין אם לאו (כמבואר בסוגיא בביצה יא בפירוש פלוגתא דב"ש וב"ה בהחזרת תריסין) ב.

והנה בענין בנין בכלים נחלקו הראשונים; שיטת רש"י בכ"מ (ע' שבת מו. מז: עד: קכב: עירובין קב: ועוד) דלפי מאי דקיימא לן כבית הלל - אין בנין בכלים כלל, ולכך בכל מקום דאמרינן בגמרא שהמרכיב כלי או עושהו חייב פרש"י משום מכה בפטיש אבל לא משום בנין. והתוס' (בשבת עד: קב: ועוד) פליגי וסברי דדוקא במקום שאין חיזוק ואומנות נקטינן דאין בנין בכלים [כגון בהחזרת תריסין של תבות, או במנורה של חוליות באופן רפוי ולא בתוקע] אבל בנין גמור - שיש בו חיזוק ואומנות - חייב בכלים כמו בקרקע, כדאמרינן (מז.) גבי מטה של טרסיים וקנה של סיידים אם תקע חייב חטאת [משא"כ במחובר אף ברפוי חייב דיש בו חשיבות בנין בכל גוונין].

ונראה פשוט דלפרש"י דבעשיית כלי חיובו משום מכה בפטיש, אין חיובו אלא בגמרו אבל התחיל עשייתו ולא גמר אין שם מלאכת מכה בפטיש [וכמוש"כ רש"י (עה:)] דמכה בפטיש היינו גמר מלאכה, משא"כ

א תנן בעדיות (ב,ה) המפיס מורסא בשבת, אם לעשות לה פה - חייב, ואם להוציא ממנה ליחה - פטור. ופרש"י בכתובות (ו:): שמתקן פתח חייב משום בונה דאשכחן בנין בבעלי חיים דכתיב 'ויבן את הצלע'. וכבר ציין הגרעק"א (בגליון הש"ס שם) לגמרא בשבת צה. דמפרש טעמיה דרבי אליעזר המחייב את הגודלת [קולעת שערה] בשבת, שחיובה משום בונה כדרוש רבי שמעון בן מנסיא 'ויבן ה' אלקים את הצלע' - מלמד שקילעה הקב"ה לחוה והביאה אצל אדם.

והנה הרמב"ם (שבת יז) כתב שהמפיס שחין בשבת כדי להרחיב פי המכה חייב משום מכה בפטיש. והביא בכס"מ שהרמ"ך תמה מאי מכה בפטיש שייך בזה והלא אין זה גמר מלאכה, והו"ל לפרש משום בונה כדפירש"י. הרי השגתו כפולה: מדוע לדעת הרמב"ם יש בזה מלאכת מכה בפטיש, ומדוע אין בו משום מלאכת בונה כדפירש"י, והלא יש בנין באדם כנ"ל.

ולבאורה יש ליישב ההשגה השניה בפשיטות, על פי מה שביאר המאירי (שם צד). דחכמים דפליגי אר' אליעזר ופוטרים את הגודלת, חולקים על עיקר הדבר שיש בנין באדם. ואם כן הרמב"ם שפסק (שבת כב,כו) כחכמים שגודלת אינה אסורה אלא מדרבנן, נוקט להלכה שאין בנין באדם ולכך לשיטתו המפיס מורסא אין בו משום בונה אלא משום מכה בפטיש. [ורש"י בשבת קז. נקט שני הטעמים, משום בונה אי נמי משום מתקן כלי דהיינו מכה בפטיש א].

ואילו רש"י שפירש דמפיס מורסא חייב משום בונה דיש בנין באדם, יש מקום לומר שנקט להלכה כרבי אליעזר המחייב את הגודלת, וכפי שנקטו כמה ראשונים כמובא בא"ר (שג). הובא בבאה"ל שם כה - דלא כמשמעות השו"ע שנקט כהרמב"ם וסיעתו שאיסורה מדרבנן. אך יותר נראה מסתימת דברי רש"י שפירש סתם מתניתין דאיכא בנין באדם, דנקט שאף חכמים

* נכתב בידי יוסף בן ארזה

א. נראה ששני הטעמים שנקט תליין בפלוגתא דרב ושמואל (קב:): בעושה נקב כלול של תרנגולים, אם חייב משום בונה או משום מכה בפטיש. וה"נ בעושה פה למורסא.

ב. במאירי קכב מבואר דר"א יליף מקרא דשאני אדם דיש לו בנין. ולכאו' היה אפשר לפרש באופן אחר, דרבי אליעזר דמבית שמאי קאתי אזיל בשיטתם דיש בנין בכלים, וה"ה לאדם. [ויש מקום לפרש לשיטה זו הא דאמר ר"א (בביצה לג:): שהקוטם קיסם לחצוץ שניו או לפתוח הדלת חייב - דחיובו משום בונה. ולפי"ז מתפרשת קושיית הגמרא שם 'ולית ליה לר"א הא דתנן שובר אדם את החבית' שיש לאסור משום סתירה בכלים].

שהיוצר כלי מתחילה ועד סוף יש למעשה זה חשיבות של 'בנייה', הלכך אם כבר היה כלי בעולם אלא שהוסיף בו דבר או שיפץ ותיקן - אין חשיבות של בנייה למעשהו. לא כן להתוס', בעצם איכא שם 'בנין' בכלים כל שנעשה בחיזוק ואומנות, הלכך מה לי אם עשה כלי מתחילתו או מקצתו, כל שהרכיב חלקים בחיזוק ואומנות יש שם תורת 'בנין' על אותה הרכבה.

והנפ"מ בזה הוא לענין סתירה, דלהרמב"ן אין 'בנין' בעצם בכלים [ורק אם עשה כלי מתחילתו ועד סופו יש חשיבות למעשהו כמלאכת בנייה] וממילא אין שם 'סתירה' בשבירתו שהרי לא סתר שום 'בנין', משא"כ להתוס' שבעצם יש 'בנין' בכלים, השובר הריהו סותר בנין, לכך הוצרכו להעמיד ההיא דשובר את החבית במוסתקי, משא"כ להר"ן פטור אף בכלי גמור, שהרי בכלי אין מהות של 'בנין' וממילא ליכא בשבירתו סתירת בנין.

ויש לראות שהלכו בזה הראשונים לשיטתם, דהנה מבואר בגמרא (קכב:) שהמחזיר דלת תיבה בדרך של בנייה חייב מהתורה. ובהגהות מרדכי (שבת קב) אחר שהביא דברי התוס' שבדרך חיזוק ואומנות יש בנין בכלים כתב שכמו כן המחזיר דלת ותוקע חיובו משום בונה. ואילו ברא"ש בשבת (קכב) כתב שחיובו משום מכה בפטיש. וצ"ב, שהרי הרא"ש (בשבת קב) גם כן חולק על רש"י וסובר שיש בנין בכלים בבנין גמור, וא"כ מדוע המחזיר דלת בתקיעה אינו חייב משום 'בונה'.

אך מתבאר הדבר כנ"ל, דמבואר בלשון הרא"ש בעירובין (לה) ששיטתו כהרמב"ן שהדבר תלוי אם עושה כלי מתחילתו אם לאו, וא"כ בהחזרת דלתות שפיר ס"ל דאינו חייב משום בונה, שאין זה כעושה כלי מתחילתו. [והא דמעמיד הרא"ש מתני' דשובר החבית במוסתקי, יש לבארו באופנים שונים. ואכ"מ].

ג) ועתה לפי"ז נברר דעת הרמב"ם בזה. הנה סתימת דבריו (כגב) שובר אדם את החבית לאכול ממנה גרוגרות, ודאי משמע דמיירי אף בחבית מעליא ודלא כהתוס'. ומאידך מבואר בדבריו (כב,כה) שהתוקע דלתות הכלים שניטלו חייב משום בונה, וזה כשיטת התוס'. וקשיין דבריו אהדדי. אכן אי מהא לחוד לא קשיא, שהרי הר"ן גם כן כתב (קכב) שחיובו משום בונה, הגם דאזיל בשיטת הרמב"ן - אלא שמבואר מדבריו (ומקורו ברמב"ן שבת קב) שכל שנצרך אומן להחזיר החלק שנתפרק חשיב כעושה כלי מתחילתו, וכיון שיש צורך באומן לתקוע הדלת במקומה, שפיר

לסברת התוס' חייב אף על מקצת מהכלי כל שעשה בדרך חיזוק ואומנות.

נפקותא נוספת - לענין סתירת כלי; לפרש"י שהעושה כלי חייב רק משום מלאכת מכה בפטיש הרי השובר כלי פטור דהא אין בנין וסתירה בכלים, ואילו להתוס' חייב משום סותר, כל ששובר כלי גמור, שהרי יש תורת 'בנין' בכלי העשוי בחיזוק ואומנות, וא"כ כשסותר כלי כזה חייב משום סתירת בנין.

וכבר הראה החת"ס (בחדושינו לשבת קמו) ועוד¹, שהלכו בזה רש"י ותוס' לשיטתם, דרש"י פירש הא דתנן (שם) שובר אדם את החבית לאכול הימנה גרוגרות: 'דאין במקלקל שום איסור בשבת'. והקשו הראשונים אמנם אין איסור 'מקלקל' כשם איסור לעצמו אבל הלא איכא מלאכת 'סותר' [ואף דהוא מקלקל, איסור דרבנן מיהא איכא]. ואמנם התוס' פירשו (עפ"י הסוגיא בביצה לג:) דמיירי במוסתקי דהיינו חבית גרועה העשויה משברים באופן רעוע, אבל בכלי טוב יש בו משום 'סותר' - וזה כשיטתם שיש 'בנין' ו'סתירה' בכלים בבנין גמור, אבל רש"י לשיטתיה דליכא בנין וסתירה בכלים כלל, על כן פירש דשרי לשבור חבית - אפילו חזקה - משום שאין במקלקל שום איסור, דהא אין כאן לתא דסותר כלל שהלא אין בנין בכלים, ורק משום קלקול כלי אתינן עלה והרי לא אשכחן 'קלקול' כשם איסור לעצמו.

והנה הר"ן נקט (עד קב) כדעת רוב הראשונים דפליגי על רש"י וסברי דאיכא בנין בכלים בעושה כלי, ואעפ"י כן נקט בההיא דשובר את החבית דמיירי אף בכלי טוב. וצ"ע הלא כיון דלשיטתיה איכא אופנים של בנין בכלים מדוע אין בשבירתן משום סותר.

אך לכשנעייין נראה דלא קשה מידי, ובעיקר הדבר נגע הבית-יוסף (ר"ס שיד), דאמנם הר"ן פליג על רש"י אבל אין שיטתו כהתוס' אלא כדעת הרמב"ן (קב) דיש בנין בכלים באופן שעושה הכלי מתחילתו ועד סופו [ובמקום אחד (שבת עד:) גם התוס' נקטו גדר זה], ד'אין בנין בכלים' אמרינן, כלומר בכלים הקיימים כבר, אין בשיפורם ובתוספת עליהם חשיבות בנין, אבל 'בנין' כלים' איכא - כשיוצר הכלי מתחילתו יש מאין. ולכשנדקדק בדבר נראה ששיטת הרמב"ן והתוס' חלוקות בעיקרון, שהרי מבואר דלהרמב"ן ליכא חיובא בגמר הכלי אלא אם עשאו מתחילתו ועד סופו, ומה טעם יש בזה והלא הבונה כלשהו חייב. אך הבאור הוא שבכלים ליכא תורת 'בנין' כלל [בנין' במשמעות של תוצאה, דבר הבנוי], דאין 'בנין' אלא בקרקע, אלא

ג. ע"ש בחדושי הנצי"ב ובשו"ת אבני נזר או"ח ריב.

ד. וכמו שהאריך בקרבן נתנאל בשבת קמו.

וסובר הרמב"ם שבאחד משני אלו הוי בגדר 'תולדה', שהוא דבר הדומה לאב בצד אחד, במעשה או בתוצאה¹. הלכך עשיית אהל קבוע אמנם הוא 'בנין' בתוצאה אבל הואיל ואינו נעשה על ידי קיבוץ חלקים, אין בזה מעשה בנייה שיש באב ולפיכך אינו אלא תולדה. מאידך, בגיבון גבינה אין 'בנין' דהא אכלים לא גרעי מכלים דאין בהם תורת 'בנין', אלא דמ"מ הואיל ויש שם מעשה של קיבוץ חלק אל חלק להיותם גוף אחד, הוי כמעשה בנייה, ומצד זה הוי תולדה דבונה. והוא הדין לכלים גופייהו, נהי דאין בהם 'בנין' אבל יש בהם מעשה 'בנייה' באיחוד חלקים, וזהו שמבואר ברמב"ם שהמכניס יד בקרדום בתקיעה או תוקע עץ בעץ הרי זה תולדת בונה - שהרי הוא מקבץ חלקים ומרכיבם לאחד, הגם שאין שם תוצאה של 'בנין' ממש.

אמנם לכשיצויר גוונא דעשיית כלי שלא בדרך קיבוץ - אין זה 'בונה' כל עיקר, שהרי אין שם דמיון לאב לא מצד התוצאה דהא אין 'בנין' בכלים, ולא מצד המעשה דהא אין שם קיבוץ. ועל כן המנפח בכלי זכוכית חייב רק משום מכה בפטיש, דהא אין בזה קיבוץ חלקים אלא עשיית צורה בחומר. וזהו שדקדק הרמב"ם וכתב 'כלי אדמה' שיש בהם ענין קיבוץ חלקים ואיחודם, לאפוקי ממנפח כלי זכוכית [או חקיקת בית קיבול בעץ וכד']. עד כאן מדבריו המאירים של הגרא"ז².

ד) ויש לבאר דתרי גווני אלו, קיבוץ חלקים ותוצאת 'בנין', אינם גדרים פרטיים במלאכת בונה אלא יסודם יציב ונכון בכל אבות מלאכה, שיש בכל אב מלאכה דבר המגדיר את מעשה המלאכה ודבר המגדיר את תוצאתה ותכליתה. וכל דדמי לאב במעשה ולא בתוצאה או בתוצאה ולא במעשה, בכלל 'תולדה' הוא. כן עולה מתוך הסוגיא ריש מו"ק (ב:) דפליגי רבה ורב יוסף במנכש ומשקה מים לזרעים בשבת, אם חיובו משום 'חורש' או משום 'זורע', ופירשו בתוס' דלרבה אזלינן בתר המעשה והרי מבחינת המעשה ניכוש והשקיה דומים לחרישה שהם מרפים הקרקע, ולרב יוסף אזלינן בתר המחשבה, כלומר תכלית המלאכה ועניינה, ולכך מדמה את המנכש והמשקה לזרע שתכלית כולם שוה - הצימוח. וכבר כתב בנוב"י (תנינא או"ח לא)

חייב משום בונה כעושה כלי מתחילתו. וא"כ היה אפשר לומר כן גם בדעת הרמב"ם.

אכן אכתי קשה ממה שפסק הרמב"ם (י, יג) שהתוקע עץ בעץ בין שתקע במסמר בין שתקע בעץ עצמו עד שנתאחד הרי זה תולדת בונה וחייב. הרי משמע מזה לכאורה כהתוס' ולא כהרמב"ן, שבתקיעה בחוזק יש בנין בכלים אפילו אינו עושה הכלי מתחילתו ועד סופו שהרי מיירי במחבר עץ לעץ ולא גמר הכלי. וכיצד יתקיימו אלו ההלכות יחדיו.

וביותר תימה ממה שפסק (י, טו) שהמפרק עץ תקוע הרי זה תולדת סותר וחייב. הרי דס"ל להדיא שכשם שיש בנין בכלים יש סתירה בכלים, ומאי שנא מפרק עץ משובר חבית דשרי. וצ"ע.

ומחזורתא בשיטתו בהקדם מה שכתב הגרא"ז (באבן האזל שם), שעמד על דברי הרמב"ם (הי"ג) 'העושה אהל קבוע הרי זה תולדת בונה' - אמאי הוי תולדה ולא אב. ועוד עמד על המשך לשון הרמב"ם 'וכן העושה כלי אדמה כגון תנור וחבית קודם שישרפו הרי תולדת בונה' - מדוע נקט כלי אדמה דוקא, נהי דמקור דבריו בסוגית הגמרא (עד:): דמיירי בכלי אדמה, אך זהו משום שמונה והולך שם בגמרא לאשכוחי כמה חטאות, וזה שייך רק בכלי אדמה שיש שם ברירה וטחינה וגיבול, אבל הרמב"ם דמיירי הכא רק בבונה, למה לו להאריך ולהוסיף 'אדמה'. עוד עמד על מש"כ הרמב"ם (בהט"ז) שהמנפח בכלי זכוכית חייב משום 'מכה בפטיש' - ומדוע אין חיובו משום בונה והלא להרמב"ם יש בנין בכלים בבנין גמור כנ"ל³.

אך הענין מתבאר מתוך דברי הרמב"ם (בהי"ג) שהמגבן את הגבינה הרי זה תולדת בונה. ופירש טעמו (בפ"ז ה"ו) 'שכל המקבץ חלק אל חלק ודבק הכל עד שיעשו גוף אחד הרי זה דומה לבנין'. ובאור הדבר דגדר אב מלאכה דבונה הוא עשיית 'בנין' על ידי קיבוץ חלקים להיותם גוף אחד. וכל היכא שעשה 'בנין' בלא קיבוץ חלקים הריהו דומה לאב רק מבחינת התוצאה אבל לא מבחינת המעשה, ומאידך כשקיבץ חלקים ועשאו גוף אחד אבל לא נוצר 'בנין' בקיבוצו הרי זה דומה למלאכה מבחינת עשייתה אבל לא מבחינת התוצאה והתכלית.

ה. אולי י"ל דברוקא אמרו 'מנפח בכלי זכוכית' שהכלי קיים והוא משנה צורתו ע"י חימום וניפוה [דומיא דצר צורה בכלי דקתני בסמוך] וזה ל"ה בנין מתחילתו, אבל מנפח מתחילה חייב משום בונה. והרי על כרחנו לפרש כן בדברי ריש לקיש בגמרא לדעת הראשונים דס"ל דיש בנין גמור בכלים. וכ"כ במרכה"מ דבנפחתו אינו עושה עיקר הכלי אלא מתקנו. וכבר איתא כן ב'חדושי הר"ן' שבת עג, דמיירי בנפחה שניה - וזה מתאים עם שיטתו שבעושה כלי מתחילתו חייב משום בונה.

ו. צ"ב לר' ירמיה (ר"פ הבונה) דבונה כלשהו כמשכן היה בחפירת גומא בקרקע להצניע מחטי תופרי היריעות. ומשמע דכה"ג הוי אב הגם שאין שם קיבוץ חלקים.

ז. וכבר הקשו מעשיית נקב כלול של תרנגולים שפסק הרמב"ם (י, יד) שחייב משום בונה. וצריך לומר דמיירי כלול קבוע (קה"י שבת לז). וסתמא דמלתא כן הוא כדמשמע בשבת קכב:

וכמו כן סרה בזה קושי העולם (ע' שו"ת עטרת חכמים להגר"פ או"ח 1) מדוע מותר לחתוך גבינה בשבת ולאכלה (וכדתנן (קכב:)) מגרה לגור בה את הגבינה], והלא המגבן הוי בונה וא"כ כשסותר צורתה ומפררה ליהוי תולדה דסותר. ונאמרו בזה כמה תירוצים. אך להאמור קושיא מעיקרא ליתא שהרי בגבינה אין 'בנין' בעצם דהא לא עדיפא מכלים, ורק משום מעשה קיבוץ החלקים משווינן לה בתולדת הבונה כאמור, וא"כ בחיתוך גבינה ליכא 'סתירת בנין' דהא ליכא 'בנין', וכל מאי דמצינו לדון בו משום סתירה הוא רק בגוונא דפירוק החלקים המקובצים, והלא בחיתוכה ליכא הפרדה של הקיבוץ הראשון הלכך לא שייך בזה סותר כלל ח.

ודאיתנן להכי הרי נתבאר דלהרמב"ם אין שייך במפ"ס מורסא לבוא משום 'בונה' כבגדילת שער, והיינו עפ"י דברי המאירי הנ"ל שהשוה לדעת חכמים בנין באדם לבנין בכלים, דשאני גודלת שעושה מהשיער הנפרד חטיבה אחת ושפיר דמי לבונה מצד המעשה [וזהו דאשמעינן קרא דקליעה הוי כקיבוץ חלקים להיות כגוף אחד], הגם שאין שם תכלית המלאכה דהיינו 'בנין' דהא אין בנין באדם כשם שאין בנין בכלים. משא"כ מפ"ס מורסא שאין במעשהו משום קיבוץ ואיחוד חלקים, לא שייך בזה לתא דבונה להרמב"ם, ובע"כ שחיובו משום מכה בפטיש.^ט

ה) ונבאר עתה ענין מכה בפטיש דשייך במפ"ס מורסא, והלא אין כאן גמר מלאכה. [עיקר דברינו כאן מבוססים על דברי הגר"ז שם, בתוספת נופך והרחבת דברים].

הנה בגמרא (שבת עה:) רבה ור' זירא דאמרי תרוייהו כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש. ונקטו כל הראשונים על פי הך גמרא שגדר מלאכת מכה בפטיש הוא גמר מלאכה [אלא שנחלקו הראשונים בפירוש ענין 'גמר'; שיטת חכמי הדורות המובאים במאירי (שבת קד) וכן דעת היראים (רעד) שענינו מלאכת 'גימור' הנעשית לאחר שנגמר עיקר הכלי. ועפ"י תירצו חכמי הדורות שם שלכך הכותב אות המשלמת את הספר אינו חייב משום מכה בפטיש, דאין זה 'גימור' אלא גמר מלאכת הספר גופא. ואילו רש"י

דדוקא בכגון זה שהמעשה דומה לאב אחד והתכלית לאב אחר, נחלקו היאך לשייך התולדה, לפי המעשה או לפי התכלית, אבל פעולה הדומה רק לאב אחד בין במעשה לבד בין בתוצאה לבד - לדברי הכל נחשבת תולדה לאותו אב. וכ"כ כמה מפרשים (ע"ע ברש"ש שם) ובתפארת ישראל בריש כלכלת שבת).

והכי נמי בענייננו, המקבץ חלקים גם בלא תוצאה של 'בנין' הרי זה תולדת בונה וחייב מצד הדמיון במעשה, הלכך גם בכלים ובאכלין שאין בהם שם 'בנין' מצד התוצאה, משכחת לה חיובא דבונה מצד מעשה קיבוץ חלקים לעשותן גוף אחד. ומאידך העושה 'בנין' בלא קיבוץ - בכלל תולדה היא מצד הדמיון בתוצאה, וכמו פריסת אהל קבע, כאמור. וזהו שדקדק הרמב"ם להביא (בה"ג) בתולדות 'בונה' העושה אוהל קבוע והתוקע עץ בעץ, שהן שתי דוגמאות לסוגי התולדות, תולדה הדומה מצד התוצאה ותולדה הדומה מצד המעשה.

ולפ"ז לא קשה מהתר שבירת חבית דמאי שנא מפירוק כלי לחלקיו דהוי 'סותר', וזה בהקדם דקדוק לשון הרמב"ם (שם הט"ו) שפירש תולדות הסותר באופן המקביל בדיוק לתולדות הבונה שהזכיר לעיל: 'הסותר אהל קבוע או שפרק עץ תקוע', והיינו משום שמלאכת הסותר גדרה בדיוק להפך מהבונה. והנה גבי אהל כתב לשנא ד'סתירה' וגבי עצים מחוברים כתב לשנא ד'פירוק'. ונראה שבוה גילה רמב"ם סודו שהרי נתבאר שבכלים אין תורת 'בנין' בעצם, רק מעשה קיבוץ חלקים איכא כמעשה הבונה. וא"כ גם לענין סתירה בכלים אין שייך לחייב אלא באופן הנגדי דהיינו פירוק קיבוץ החלקים, אבל לא בסתירה דרך השחתה, דהא ליכא 'בנין' בכלים שבהשחתתו ייחשב סותר. ומש"ה לענין אהל קבוע שהדמיון הוא מצד התוצאה, כתב 'הסותר' כי גם בדרך השחתה חשיב סותר הבנין. משא"כ בעץ קבוע דקדק לכתוב 'פירוק' דדוקא באופן פירוק קיבוץ חייב ולא בהשחתה סתם, שאין שם סתירת 'בנין' אלא פירוק הקיבוץ. ומשום כך השובר את החבית בדרך השחתה אינו בכלל הסותר דאין בזה הפרדת קיבוץ החלקים שהרי 'סותר' ולא 'פרק', ולא דמי ל'פירוק' עצים שחיברם.

ח. ורק למ"ד יש בנין בכלים, אי נימא דסובר כמו"כ שיש 'בנין' באוכלין [הגם שאינו מוכרח כלל], נצטרך לתירוצים האחרים אמאי אין משום 'סותר' באכילת הגבינה, וכדתנן סתמא מגירה לגור בה את הגבינה.

ט. וע' מג"א (שכח סקנ"א) שהחזרת עצם שיצאה ממקומה הוי כבונה [ודלא כהשו"ע שהתיר]. וצדד שם כן גם בדעת הרמב"ם. והנה לפי האמור כאן ולהלן בפנים, יש מקום לעיין שמא להרמב"ם מלאכה גמורה היא, אם משום בנין באדם שהרי יש בזה קיבוץ חלקים לגוף אחד, ואף אי נימא דאין בזה תקיעה ולא בונה הוא, עכ"פ מ"ט אינו חייב משום מכה בפטיש דמלאכת אומן היא. ובמשנ"ב שם כתב דבמקום סכנת אבר ודאי מקלינן. וצ"ע.

[במהדורת ר"ש פרנקל: הציחוב] הלבן הנתלה בה כדרך שהאומנין עושין - חייב חטאת. ואם אינו מקפיד מותר. [מקורו בשבת קמז.]. והנה שאר הראשונים פירשו שמנער טלית חיובו משום מלבן (ע"ש ברש"י דמנער האבק. ור"ח פירש שמנער את הטל, דבניעור אבק לא שייך כיבוס), אבל הרמב"ם מפרש משום מכה בפטיש. ולכאורה תמוה הלא ניעור הבגד מלכלוך אינו ענין לגמר מלאכה, דהא מיירי אף בבגד ישן, כל שמקפיד על חידושו.

והנה הרמב"ם (כב,כד) הביא דברי הירושלמי שמותר להסיר קוצים שנסתבכו בבגד בשבת. ויש לתמוה מאי שנא מניעור הבגד להסיר האבק שאסור כל שמקפיד עליו.

אך ביאר הדבר רבנו המשנ"ב (סי' שב בשעה"צ ט) שניעור הבגד כדי ליפותו שאני שהוא מלאכה שהאומנין עושים אותה בשעת גמר עשיית הבגד והיא מלאכה חשובה. וכן מורה לשון הרמב"ם 'כמו שהאומנין עושין'. ובאור הדבר כנ"ל, דגדר מלאכת 'מכה בפטיש' היא כל מעשה אומן שאינו כלול במלאכה אחרת. הלכך ניעור הבגד באופן שהאומנים עושים בבגד חדש, מלאכה חשובה היא - שהוא 'מעשה חידוש' של הבגד - וחיובים עליה גם בבגד ישן שנגמרה מלאכתו משכבר, שהרי יש כאן מלאכת אומן. משא"כ הוצאת קוצים בעלמא אינו 'מעשה אומן' ושרי.

ובזה יובן עוד דקדוק גדול בדברי הרמב"ם הנ"ל, שלענין הסרת היובלות מהבגד כתב שבדרך עסק פטור, ודייק הכס"מ שהרמב"ם פירש דברי הגמרא (עה:): 'אינו מקפיד' - שעושה דרך עסק ולא בכוונה תחילה [דלא כשאר הראשונים שפירשו שאינו מקפיד על הקיסמין ואז שרי אפילו עושה כן במכוון]. והנה לענין ניעור הבגד שינה הרמב"ם וכתב שאם אינו מקפיד מותר. ובכס"מ נסתפק בכוונתו אם היינו הך גדר 'דרך עסק' שכתב לעיל, אך מדקדוק לשון הרמב"ם מבואר דלאו היינו הך, אלא לענין ניעור סגי באינו מקפיד על הלכלוך. וכן מוכרח בגמרא שם (קמז). בעובדא דרב יהודה ורב יוסף שהסירו הנוצות במכוון ולא בדרך עסק, כיון שאמרו דהם לא קפדי. וכן מדוקדק בלשון הרמב"ם שלענין הסרת יובלות כתב 'פטור' ולענין מנער כתב 'מותר'. הרי דבניעור מיירי בהתר עשייה לכתחילה ואילו בקסמין אין שייך לומר התר לכתחילה כי היתרו אינו אלא לאחר מעשה, שעשה באופן בלתי מכוון כאמור, אזי אמרינן דאין זה עושה מלאכה בשגגה אלא פטור עליה.

ובאור החילוק בין שני הדינים, ששליפת הקסמין וה'יבלות' האחוזים בצמר הנעשית בבגד חדש - אסורה משום שהיא גמר מלאכת הבגד, וכנ"ל דכל שהוא גמר מלאכה מוגדר הוא כ'מעשה אומן'. ולכן אף אם

פירש גמר המלאכה של הכלי הוא גדר 'מכה בפטיש', ולכך נקט שהעושה כלי חייב משום מכה בפטיש]. אולם בלשון הרמב"ם מדויק להדיא שדרך אחרת עמו בגדר מלאכת מכה בפטיש, שזו לשונו (שם הט"ז) 'המכה בפטיש הכאה אחת חייב. וכל העושה דבר שהוא גמר מלאכה הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב'. מבואר למעיין שלשיטתו עיקר מלאכת מכה בפטיש אינו גמר מלאכה אלא 'מכה בפטיש' כמשמעו, וגמר מלאכה אינה אלא תולדה לאב זה. וצ"ב.

ונראה שמפרש דעיקר גדר מלאכה זו היינו מלאכת אומנות, כלומר כל מלאכה שהיא מלאכת אומן ואינה כלולה באב-מלאכה אחר, הריהי מלאכה האסורה בשבת [ולכך באה בסוף כל אבות-מלאכה של אומנות (להוציא הוצאה ד'מלאכה גרועה' היא ואינה מלאכת אומנות), מפני שהיא מלאכה הכוללת כלל מלאכות האומן]. והוסיפו רבה ור"ז שגם גמר מלאכה של הכלי הריהו תולדה של אב זה, שגם הוא בכלל מלאכת אומנות.

ונראה שמקור שיטתו בירושלמי פרק כלל גדול (שבת ז,ב); 'רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הווי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג, אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא, מן דאשכחון מיסמוך - סמכון, הא דלא אשכחון מיסמוך - עבדוניה משום מכה בפטיש'. כלומר כל מלאכה האסורה שלא יכלו לשייכה לאב מסוים, עשאוה תולדה ל'מכה בפטיש'. ולכאורה אין מובן, אם אין המלאכה כלולה בשום אב, מהי תיתי לאוסרה ו'למצוא' לה אב - אך ברור שהירושלמי נקט שגדרה של מלאכת 'מכה בפטיש' היינו כל מעשה אומנות, וממילא היא כוללת כל מלאכת אומן שאינה שייכת במובהק לאב אחר.

ויסוד זה מתבאר מדברי הרמב"ם בהמשך דבריו שם (הי"ח): המצדד את האבן ביסוד הבנין ותקנה בידו והושיבה במקום הראוי לה חייב משום מכה בפטיש (כן היתה גרסתו בר"פ הבונה, כגרסת ר"ח). נקט שצידוד האבן הראשונה אינה בגדר 'בנין' אלא 'מכה בפטיש'. וצ"ע טובא, דהתוס' (שם) כתבו בפשיטות דבאבן תתאה ודאי ליכא לחייב משום מכה בפטיש דהא ליכא גמר כל עיקר. אך שיטת הרמב"ם שעיקר מלאכה זו אינו שייך לגמר מלאכה כאמור, והואיל ונקט שצידוד האבן הראשונה אינו בגדר 'בנין', הרי מצד שסוף סוף עשייה זו היא חלק מאומנות הבנאים, נכללת היא ממילא במלאכת 'מכה בפטיש'.

ועוד כתב שם: 'הלוקט יבולת שעל גבי בגדים בידו כגון אלו היבולות שבכלי צמר - חייב משום מכה בפטיש. והוא שיקפיד עליהן, אבל אם הסירן דרך עסק הרי זה פטור' [ומקור דבריו בגמרא שבת עה:]. 'המנער טלית חדשה שחורה כדי לנאותה ולהסיר הצמר

אך להאמור הדברים ברורים, שהרי גדר 'מכה בפטיש' הוא כל מלאכת אומן, ואם כן כל שמפיס שלא כדרך הרופאים להרחיב פי המכה אלא להוצאת הליחה בלבד, אין כאן כלל גדר מלאכת אומנות².

והוסיף הגרא"ז שרב ושמואל אזלי לשיטתייהו, דרב ס"ל יש בנין בכלים (כמו שהביא הרשב"א ר"פ הבונה מרב האי גאון, שלכך רב מחייב במעייל שופתא בקופינא דמרא משום בונה. אלא שלהרמב"ם אין מזה ראייה שהרי הוא מקבץ חלקים, רק מהא דאמר רב המסתת את האבן חייב משום בונה מוכח דס"ל יש בנין בכלים) וכמו כן יש בנין באדם הלכך מפסי מורסא חייב משום בונה, וא"כ גם כשעושה להוצאת ליחה סו"ס מלאכת בונה איכא [דהבונה כלשהו חייב] אלא שאינה צריכה לגופה, הלכך אין התר אלא לר"ש דפטר במלשאצ"ג, אבל שמואל ס"ל ר"פ הבונה דאין בנין בכלים, ואם כן הוא הדין לאדם דאין בנין אלא באופן של קיבוץ חלקים כעין גודלת, ועל כרחק המפיס מורסא משום מכה בפטיש אתינן עלה ולא משום בונה, הלכך אין שם מלאכה אלא כשעושה כדרך הרופאים ולא בנקב כלשהו להוצאת ליחה, שאין זה מלאכת אומן כל עיקר. והרמב"ם פסק בכל זה כשיטת שמואל, הן במלשאצ"ג דחייב, הן במסתת את האבן שחיובו משום מכה בפטיש.

וזהו שכתב הרמב"ם שרק אם הרחיב פי המכה כדרך הרופאים חייב משום מכה בפטיש שזו היא מלאכת הרופא, משא"כ הוצאת ליחה אינו כדרך הרופא ומותר. ודומה זה למה שכתב בהמשך בניעור הבגד שאם עושה להסיר הצמר הלבן כדרך שהאומנים עושים חייב חטאת ואם אינו מקפיד מותר, דבכה"ג דאינו מקפיד, אין זו עשיית אומנות ולא שייך בזה לתא ד'מכה בפטיש' כמו שנתבאר.

אינו מקפיד, אם אך עושה זאת במכוון אסור דסו"ס הוי 'גמר מלאכה' והיא תולדת מכה בפטיש. משא"כ ניכור הבגד מאבק שאיסורו משום מעשה האומנין, אינו חייב אלא באופן המקפיד, אבל כשאינו מקפיד אין זו עשייה של אומנות.

וכן אתה אומר לענין מפסי מורסא; דקדק הרמב"ם לכתוב 'המפיס שחין בשבת כדי להרחיב פי המכה כדרך שהרופאין עושיין שהן מתכוונין ברפואה להרחיב פי המכה הרי זה חייב משום מכה בפטיש שזו היא מלאכת הרופא' (וכן לשונו בפיה"מ בעדיות ב). כלומר, כיון שמעשה אומן הוא, הרי זה בכלל 'מכה בפטיש', כך לי אם הוא גמר מלאכה אם לאו.

(ו) ובזה יתפרשו דברי המ"מ (י,ז), שהביא להקשות על מה שפסק הרמב"ם להתיר הפסת מורסא כדי להוציא הליחה, והלא בגמרא (קז: לחד לישנא) אמר רב דהך מתניתין רבי שמעון היא דאמר מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור עליה, לכך התירו במקום צער [וכדאמר שמואל (קז)]. כל פטורי דשבת פטור אבל אסור בר מהני תלת דפטור ומותר, ואחד מהם היינו מפסי מורסא]. וקשה, הלא הרמב"ם פסק (א,ז) דמשאצ"ג חייב, וא"כ בדין הוא לחייב אף בעושה להוציא הליחה. 'וכיו"ב הביאו התוס' (ג.) מבה"ג להקשות מדשמואל אדשמואל, דמחד התיר הפסת מורסא להוצאת ליחה ומאידך פסק (מב.) כרבי יהודה במשאצ"ג]. ותירץ המ"מ שהרמב"ם נקט להלכה דלא כרב משום דס"ל דמפיס מורסא לעשות לה פה אינו חייב משום בונה כפרש"י אלא משום מכה בפטיש בלבד, הלכך כשמפיס להוציא הליחה אין זה מלאכת מכה בפטיש כל עיקר, ולא הוי בגדר משאצ"ג³. וסתם הדברים ולא פירש מאי שנא אם משום בונה אתינן עלה או משום מלאכת מכה בפטיש.

1. על תירוץ הגר"ח לקושיא זו - ע' בשיעור קד, ד.

יא. ובזה מיושבת תמיהת התוס' בכתובות (ז. סד"ה ואם) בהא דפריך התם אדשמואל שאסר לבעול בתחילה דמאי שנא ממפיס מורסא להוציא ליחה, ותמהו התוס' הלא שמואל ס"ל דמלשאצ"ג חייב. גם עמדו שם הלא במפיס מורסא התירו רק משום צער וא"כ מאי מקשה לענין בעילה, יעו"ש. אך להמ"מ כל זה ניחא דקושית הגמרא דלא חשיבא מלאכה כלל.

יב. וכיו"ב כתב המ"מ (שבת יב,ב) גבי כיבוי עשית במים שכל שאינו מכוין לצרף לא הוי מלאכה כלל בגדר מצרף (וע' גם בלח"מ עיוהכ"פ ב,ד). ובזה א"ש מש"כ התוס' והר"ן (שבת מא) בבאור דברי הגמרא דנתינת צונן למיחם שרי לר"ש כשאינו מתכוין לצרף, דכל שאין בטוח שהגיע הכלי לחום כזה שיצרף ע"י הצונן שרי. והקשו (ע' באה"ל שטז ואבנ"ז או"ח רנא) הלא לדעת כמה אחרונים ספק דלשעבר בפס"ר אסור, וה"נ הלא אינו יודע אם עתה הוא חם אם לאו [ושמא ספק שאין בידו לברר חשיב כספק דלהבא]. אך להמ"מ א"ש, דכיון דאף בפס"ר אינו אלא מדרבנן במלאכה זו כל שאינו מתכוין לצרף, א"כ יש להקל בספק.